

הערות לקסיקוגרפיות ללשון המקרא לאור לשונות שמיות אחרות

אנו מביאים כאן ארבע הערות למלים מספרי נביאים אחרונים, אשר בעזרת לשונות שמיות ננסה לברר משמעותן. בהערה הראשונה נפרש את הפועל 'רקד' (ישעיה יג: כא) לאור הערבית והערבית היהודית; בהערה השנייה נפרש את 'מלח' (ישעיה נא: ו; ירמיה לח: יא) לאור הערבית והאכדית; בהערה השלישית נבהר את נוסח המלה 'סבכו' (ירמיה ד: ה) לאור האוגריתית; בהערה הרביעית נבאר את 'שדה' ו'כרם' (מיכה א: ו) שלא כמשמעם הרגיל בעברית, אלא על-פי משמעם באכדית.

1. רקד (ישעיה יג: כא)

מתרגמים ומפרשים, קדומים וחדשים, לא ראו כל קושי בתרגום הפועל 'רקד' בביטוי 'ושעירים ירקדו שם' (ישעיה יג: כא) ובפירושו. בכל מקום תורגם ופורש הפועל 'רקד' כלשון מחול, ואם נחלקו הדעות לא נחלקו אלא בפירושה המדויק של המלה 'ושעירים' הסמוכה לו¹. בפירושים החדשים הסמיכו את הכתוב לסטירים (ה'שעירים') הרוקדים הנזכרים אצל וירגיליוס ומצאו בכך חיזוק לפירוש המקובל. ברם, בדיקת הפועל שבכתוב זה בהקשרו (א), ובהשוואתו לכתוב מקביל בישעיה לד (ב), מעלה שאין הפירוש 'לחולל' בשביל הפועל 'רקד' הולם את הכתוב. ואמנם, בדיקת העניין גם בתוספת לתרגום השבעים הנמצאת בישעיה לד (ג), ובדיקת תרגום ערבי לכתוב המקביל בישעיה לד: יד (ד), בתוספת אטימולוגיה לפועל 'רקד' מהערבית (ה), מעלה לנו את האפשרות שניתן לפרש את הפועל 'רקד' בכתוב הנ"ל לא כלשון מחול, אלא במשמעות 'נח, נרגע, שכב, ישן וכד'.

א. בדיקת הכתוב 'ושעירים ירקדו שם' בהקשרו מראה שהפעלים, הבאים שם בגיכוב משמע, כולם לשון 'ישב' ו'שכן':

לא תשב לנצח / ולא תשכן עד דור ודור / ולא יהל שם ערבי / ורועים לא ירבצו שם:
ורבצו שם ציים / ומלאו בתייהם אחים / ושכנו שם בנות יענה / ושעירים ירקדו שם:
וענה איים באלמנתיו / ותנים בהיכלי ענג... (ישעיה יג: כ-כב)

1 ראה בפירושים לספר ישעיה: למשל: ש"ד לוצאטו, ספר ישעיה מתורגם איטליקית ומפורש עברית, דרובה 1855; ש' קרויס, ספר ישעיה (הוצאת א' כהנא), זיטומיר תרס"ד; G.B.Gray, *The Book of Isaiah I-XXXIX*, Edinburgh 1912; B. Duhm, *Das Buch Jesaia*, Göttingen 1914 וראה גם: S. Erlandsson, *The Burden of Babylon — A study of Isaiah 13:2-14:23*, Lund, 1970, p. 27

משמע הפעלים ישב, שכן, יהל, רבץ וענה³ הוא עניין ישיבה במקום ומנוחה, ועל-כך תמוהה הופעתו של הפועל 'רקד' בין פעלים אלה, בשדה סמנטי אחד, אם נפרשנו כפירוש המקובל. נראה לנו, שהולם את הכתוב פירוש הפועל במשמעות קרובה לפעלים שבא במחיצתם.

ב. גם הקבלת הפסוקים בישעיה יג לפסוקים שבישעיה לד אין בה תימוכין לפירוש 'רקד' כמשמעו המקובל:

וירשוה קאת וקפוד	לא תשב לנצח
וינשוף וערב ישכנו בה...	ולא תשכן עד דור ודור...
ופגשו ציים את איים	ורכצו שם ציים
ושעיר על רעהו יקרא	ומלאו בתיהם אחים
אך שם הרגיעה לילית	ושכנו שם בנות יענה
ומצאה לה מנוח:	ושעירים ירקדו שם:
שמה קננה קפוז ותמלט	וענה איים באלמנתיו
ובקעה ודגרה בצלה	ותנים בהיכלי ענג
אך שם נקבצו דיות	וקרוב לבא עתה
אשה רעותה:	וימיה לא ימשכו:
(ישעיה לד: יא-טו)	(ישעיה יג: כ-כב)

השוואת שני הכתובים מראה שאף בישעיה לד נעשה שימוש בפעלים שמשמעם התיישבות ומנוחה: 'שכן', 'קננה', 'דגרה', 'קבץ', ובמיוחד הפעלים 'הרגיעה' ו'מצאה לה מנוח', הבאים בזיקה ל'לילית', המופיעה בהקבלה ל'שעיר'; ובהקבלה לפעלים אלה בא הפועל 'רקד' בישעיה יג. במלים אחרות, כל הפעלים בישעיה לד מראים על ישיבה, רגיעה ומנוחה, ואין זכר ל'רקד' במשמעות מחול.

ג. בתוספת הנמצאת בתרגום השבעים לפרק לד נמצא בין הפסוקים יא ו-יב הכתוב שמשמעו 'ושעירים ישבו בה'. הרבה חוקרים מניחים שתוספת זו לא יצאה מירי המתרגם, אלא היא מקורית בטקסט העברי שהיה לפני המתרגם ליוונית.⁴ לפיכך עלינו להניח אחת מן השתיים: בפרק לד בא פירוש הפועל 'רקד' מידי מחבר הפרק על-פי מה שמצא בכתוב שלפניו, אם זה שבישעיה יג ואם כתוב דומה אחר ממקום אחר, והחליף מלה בלתי מוכנת במלה פשוטה ומוכנת יותר; או ייתכן, ומחבר פרק לד לא ידע את משמעותו השונה של הפועל 'רקד' והחליפו בפועל המתאים לקונטקסט של הכתוב שחיבר.

ד. ראוי לציין שאחד התרגומים של המקרא בערבית-יהודית מעיראק תרגם את

2 יהל=יאהל, יאהיל. ראה רב יהודה בן-בלעם, ספר הפעלים – שלושה ספרים של רב יהודה בן-בלעם, מהדורת ש' אברמסון, ירושלים 1975, עמ' 147; C. Rabin; Gesenius-Kautzsch § 68^k; Scripta Hierosolymitana 8, 1961, pp. 384-386

3 על 'יענה' במשמע 'שכן', ראה דיון מפורט וביבליוגרפיה באמרי: 'נוספות לדברים לג: כח', בית-מקרא סח (תשל"ז), עמ' 133-136.

4 ראה J.A. Emerton, 'A Note on the Alleged Septuagintal Evidence for the Restoration of the Hebrew Isaiah 34:11-12', the Hebrew Isaiah 34:11-12, בתוך: ארץ-ישראל טז (ספר אורלינסקי), תשמ"ב, עמ' 34*-36*.

הפועל 'הרגיעה' שבישעיה לד: יא בפועל הערבי 'רקד', שמשמעותו כאמור 'לנוח', 'לשכב' וכיו"ב:

ופגשו ציים את איים	ויתצאדפון וחוש מע אל וחוש
ושעיר על רעהו יקרא	ולג'ני אלא צאחבו ינאדי
אך שם הרגיעה לילית	בס וניך רקדת לילית
ומצאה לה מנוח:	ושאפת להא ראהה ⁵

ה. משמעותו הרגילה והפשוטה של הפועל 'רקד' בערבית קלאסית ובערבית מדוברת היא בראש ובראשונה 'רגע' או 'שכב', כגון:
 رقد الحر = נרגע החום; !رقدت المرات ولدها = הרגיעה (או השכיבה) האשה את ילדה. השורש מופיע גם בצורת שם-עצם, כגון:
 رقدت السحر = שנת השחר; و رقدت الضحى = שנת עלות היום.⁶
 המילונים לערבית המקרא, שפירשו את הפועל 'רקד' כלשון 'מחול', הביאו תימוכין מאטימולוגיה ערבית, כציינם שהפועל رقد בערבית משמעו 'הליכה מהירה' ומכאן מגיעים ל'ריקוד'.⁷ ברם, קיומו של הפועל رقد במשמעות זו היא בבניין אחר, והוא נדיר שם; ואילו משמעותו הרגילה והשכיחה היא כאמור 'נוח', 'שכב' וכד'.

2. מלח (ישעיה נא:1); מלחים (ירמיה לח: יא)

המילונאים העבריים מימי הביניים הפרידו מן המלה 'מלח', שמשמעה 'תבלין למאכל', מספר מלים ששורשן מל"ח, וייחדו להם משמעות נבדלת. ר' יונה אבן-ג'נאח ייחד תחילה משמעות נפרדת לשני מקראות באמרו 'וענין אחר "כי שמים כעשן נמלחו" (ישעיה נא:1) "ובלויי המלחים" (ירמיה לח:יא)', ופירוש מקראות אלה 'ענייני הבלויות והיושן והמקיקה'. ברם, הוא הרחיק לכת וטען שממנו נגזרו 'ארץ מלחה ולא תשב' (ירמיה יז:1); 'ומשכנתיו מלחה' (איוב לט:1); 'וארץ פרי למלחה' (תהלים קז:לד), ופירש 'כלומר, מדבר שממה הנגזר מן הישוב והוא דומה לארמית "כל קבל די מלח היכלא מלחנא" (עזרא ד:יד)'. הוא אף מוסיף ומשייך לכאן בלשון שמא את המונח 'ברית מלח', באמרו 'ויכשר להיות נגזר מהעניין הזה עוד "ברית מלח עולם הוא" (במדבר יח:ט), כלומר ברית כרותה ונגזרת עד עולם...'⁸ לפי זה פירש אבן-ג'נאח בכל הכתובים הנ"ל את 'מלח' כלשון בלה, רקב, גזר, כרת. רד"ק חזר כמעט מלה במלה על דברי אבן-ג'נאח ואף הביא את לשון השמא בלשון ברי.⁹

- 5 כתיב זה הועתק במאה הי"ט והוא כתיב ששון מס' 1253, הכולל תרגום שלם לכל התנ"ך.
 6 המשמעות והמובאות על-פי המילון: E.W. Lane, *Arabic Lexicon*, Book 1 Part 3, 1876, p. 1135
 7 ראה למשל: F. Brown, S.R. Driver, C.A. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907, p. 955 (להלן: BDB).
 8 ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השורשים, מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו, בערכו.
 9 ר' דוד קמחי, ספר השורשים, ברלין 1847, דפוס-צילום ירושלים תשכ"ז, עמ' שפה.

במילונים החדשים יש צמצום של המקראות שבהם בא 'מלח' במשמעות אחרת מאשר 'תבלין למאכל', תוך נסיון לציין מקבילות מן השפות השמיות. מילון BDB ציין את הוראת הפועל 'מלח' כ- tear away ובלשון פיגורטיבית dissipate, בהביאו את 'נמלחו' מישעיה נא: ו כפועל ואת 'מלחים' מירמיה לח: יא, יב כשם-עצם. באותו מילון גם הוצע להשוות פועל זה לפועל הערבי ملح, שמשמעו pull out eye; תוך הפניה מיוחדת למילון של דווי, BDB מביאים את המשמעויות¹⁰ to plant it, tear off branch. המילון החדש של באומגרטר ציין נוסף לאטימולוגיה הערבית גם אטימולוגיות נוספות, בהשוותו את 'מלח' העברי גם לאוגריתית 'מלח' ולאיתופית malḥa¹¹. ברם, שייכות האוגריתית 'מלח' כאן היא תמוהה ומסופקת ביותר, וזה משום שבערבית ובאיתופית, המובאת בערך, באה בהקבלה לחי"ת לועית שבמקרא חי"ת חכית, ולפי זה צפויה היתה חי"ת חכית גם באוגריתית. יתר על כן, משמעותה של המלה 'מלחת' באוגריתית שנויה במחלוקת החוקרים.¹²

מן הפרשנים החדשים רק מעטים התייחסו בפירושיהם לביורר משמעו של הפועל 'נמלחו' שבישעיה ולשם 'מלחים' שבירמיה. פרשנים שהתקשו בגזרון הפועל 'נמלחו' בישעיה ובמשמעותו, הציגו תיקונים אם כפועל עצמו ואם במלה הסמוכה לו 'כעשן'. ציין תיקן את הצירוף 'כעשן נמלחו' ל'כעש נדכאו'.¹³ ילין קיבל את חלקו הראשון של התיקון וגרס 'כעש נמלחו', בנימוק של הכפלת האות נו"ן.¹⁴ טור-סיני הלך בעקבותיהם¹⁵ ואילו קרויס תיקן 'כעשן נצמתו'.¹⁶ לגבי השם 'מלחים' שבירמיה, הוא פורש על-פי מקבילתו 'סחבות' ולא טרחו לדרון בגורונו.

נראה לנו, שניתן לבסס את גזרונו ומשמעותו של שורש זה, מל"ח, על סמך האכדית והערבית, מבלי להיזקק לתיקונים בטקסט. באכדית נמצא הפועל malāḥu בבניין D to tear, to flicker¹⁷: CAD המילון apart(?) במיוחד כמובאה:

lu — u' — šu ub dām (úš) — kama ul — u... lumaliḥ širikama (BWL 202:78)¹⁸
היינו: אמצוץ דמך/אקרע בשרך¹⁹

- 10 ראה הערה 7 לעיל.
- 11 W. Baumgartner, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon*, Lieferung II, Leiden 1974, pp. 556–7
- 12 ראה הדיון והביבליוגרפיה אצל: J.C. deMoor, *The Seasonal Pattern in the Ugaritic Myth of Ba'lu*, Neukirchen-Vluyn 1971, pp. 70–71
- 13 ראה אצל ד' ילין בהערה הבאה.
- 14 ד' ילין, חקרי מקרא — ישעיהו, ירושלים תרצ"ט, עמ' 10. ילין מפרש 'כעש, ככעש' — כאילו על-ידי עש נהיו לקרעים.
- 15 נ"ה טור-סיני, פשוטו של מקרא, ג, ירושלים תשכ"ו, עמ' 128.
- 16 ש' קרויס, ספר ישעיה (הוצאת א' כהנא) תרס"ד.
- 17 *The Assyrian Dictionary*, Chicago (CAD) 1977, Vol. 10 M1, p. 153
- 18 W.G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1960
- 19 W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965, p. 593
Stylistic Studies: širu / damu במובאה זו ומקבילו האוגרית והעברי שאר/דם, ראה בספרי: *of Word Pairs in Biblical and Ancient Semitic Literatures* (A OAT 210), Neukirchne-Vluyn, 1984, pp. 565–566

כן נמצא הפועל בערבית המדוברת בעיראק כמשמעות של 'קרע לחתיכות, נתבלה', במיוחד בזיקה לבדים ולנייר, כגון *jwaaribha tmalaxatimnil gasil* = גרביה נקרעו (נתבלו) מן הכביסה וכן: *malaxta lil - iktab* = קרעת את הספר.²⁰ לפיכך נראה לי, שלאור האכדית והערבית ניתן לבסס את גזרון הפועל 'מלח' בעברית המקראית ואת משמעו כ'קרע'.

3. סבכו (ירמיה ד: ז)

בדרך כלל לא עוררה המלה 'סבכו', בכתוב 'עלה אריה מסבכו' (ירמיה ד: ז), קשיים מיוחדים בפירושה, והיא נתבארה על-פי המלה 'סבך' (בראשית כב: יג; תהלים עד: ה) כמקום משוכות עצים, ונתמכה בצירוף 'סבכי היער' (ישעיה ט: י; י: לד). פרשנים אחדים הקבילו לכתוב 'עלה אריה מסבכו' כתוב אחר הנמצא אף הוא בספר ירמיה, 'עזב ככפיר סכו' (כה: לח), כמציין גם הוא משכן לאריות. קיומם של שני שמות, 'סבכו' ו'סכו' (האחרון מופיע בעוד שלושה כתובים במקרא, ראה להלן), כמציינים מקום משכן לאריות, הביאה כצפוי במקרים כאלה הצעות תיקונים בכתובים הללו — ובמקרה דגן היו הצעות תיקון בשני הכיוונים. הוצעה לא רק ההצעה המתבקשת מאליה, לתקן כתוב אחד ('סבכו') על-פי ארבעה כתובים שונים ('סכו'/'סכה');²¹ היו גם הצעות לתקן שני כתובים מן הארבעה על-פי הכתוב היחיד, 'סבכו'.²²

נראה לנו שיש די נתונים בידינו מן המקרא, ועתה גם מן האוגריתית, לראות בגירסה סכו/ספה עיקר ובגירסה סבכו שיבוש שחל בטקסט. ואלה הנימוקים לכך:

א. אין במקרא שום ידיעה, חוץ מהכתוב הנידון, על 'סבך' כמציין מקום משכן לאריות. בארבעת הכתובים שבהם נזכרת המלה 'סבך' במקרא (ראה לעיל), מציינת היא מקום שנמצאים בו עצים בצפיפות מסוימת. בשני כתובים מן הארבעה בא הצירוף 'סבכי היער', ובכל הכתובים אין זכר לקשר כלשהו לאריות.

ב. כאמור, צירוף מקביל ל'עלה אריה מסבכו', נמצא אף הוא בספר ירמיה — 'עזב ככפיר סכו'. כן נמצא השם סכו/סכה כמקום משכן לאריות בשלושה מקומות נוספים במקרא; פעם אחת נאמר במפורש 'ארב במסתר כאריה בסכה' (תהלים י: ט); הפעמיים האחרות בדימוי משכן ה' למשכן אריות: 'כי יצפנני בסכה', (שם כז: ה); 'ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון' (שם עז: ג). כל אלה יחד מצביעים על מקוריותה ועל עדיפותה של הגירסה 'סכו' במקום 'סבכו'.

D.R. Woodhead, Wayne Beene, *A Dictionary of Iraqi Arabic-English*, 20 Washington 1967. והשווה גם את הערתו של שבנא (= ש' ייבין): 'הערות בלשניות', 3, הַמְלִיחַ, לשוננו ד (תרצ"ג), עמ' 94 (שם הוא מעיר ששמע מפי ערבי-עיראקי *المهز مملخه* בהוראותו על שקים חוטי טויחתם התמסמו מרוב שימוש).

F. Giesebrecht, *Das Buch Jeremia und die Klagelieder*, Göttingen 1907 (Handkommentar zum Alten Testament) 21

B. Duhm, *Die Psalmen*, Leipzig und Tübingen 1899, p. 32 (Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament) 22

ג. ראייה מכרעת לטובת הגירסה 'סכו' נמצאה עתה בטקסט אוגריתי שנתגלה לאחרונה, והוא מציין את מקום משכנו של האריה כ'סכה'. בהשבעה אוגריתית כנגד רוחות רעות מתוארת הסתלקותו של הרוח בארבעה דימויים:²³

כקטר ארבתמ/ ככתנ עמדמ/ כיעלמ ט'רה/ כלבאמ סכה.
היינו: כעשן מארובה/ כפתן מעמודו/ כיעל צורו/ כלביא סכה.²⁴

בדימוי האחרון מציין 'סכה' את מקום משכנו של הלבאי, כשם שהצור מציין את מקום משכנם של היעלים (והשווה 'על פני צור היעלים', שמ"א כד:ג). 'תרה מזו, כשם שאנו מוצאים הקבלה של צמד ט'רה/סכה בחרוז האוגריתי, כן אנו מוצאים הקבלה כזו באחד הכתובים שבא בהם 'סכה' במקרא:

כי יצפני בסכה
ביום רעה יסתירני בסתר אהלו
בצור ירומני (תהלים כז:ה).²⁵

לאור נתונים אלה נראה לי שהגירסה המקורית בירמיה ד:ז היא 'עלה אריה מסכו', ונשתבשה המלה 'סכו' ל'סבכו'.

4. על 'שדה' שאינו שדה ועל 'כרם' שאינו כרם (מיכה א:ו)

מתרגמים ומפרשים התקשו בביאור הצירוף 'לעי השדה' שבכתוב 'ושמתי שמרון לעי השדה למטעי כרם' (מיכה א:ו).
לצירוף זה הוצעו הצעות שונות לתרגומו ולביאורו, תוך תיקונים, הוספות וגרענות.

23 הטקסט הוא RIH 78/20, והוא התפרסם ב: A. Caquot, *Extrait de l'Annuaire du College de France* 79 (1978–79), pp. 489–491; M. Adnan Bounni, *CRAIBL* 1979, pp. 288–290; J.C. de Moor, 'An Incantation against Evil Spirits (Ras Ibn Hanī 78/20)', *UF* 12 (1980), pp. 429–435; Y. Avishur, 'The Ghost-Expelling Incantation from Ugarit (Ras Ibn Hanī 78/20)', *UF* 13 (1981), pp. 13–25; O. Loretz, P. Xella, 'Beschwörung und Krankenheilung in RIH 78/20', *MLE* 1 (1982), pp. 37–46; B. Polentz, 'Medizinhistorische Bemerkungen zu KTU 1.124 und RIH 78/20', *MLE* 1 (1982), pp. 47–50

24 על התרגום וזיקתם של דימויים אלה לדימויים מן המקרא, ראה מאמרי הנזכר בהערה הקודמת.
25 ההקבלה בין הצמד האוגריתי והצמד המקראי מבססת את הגירסה שבניקוד המסורתי ושמה לאל את התיקונים שהוצעו לניקוד סֶכָה כנגד הקרי, על סמך תרגום השבעים. ראה *BDB*, עמ' 697, וראה *Biblia Hebraica* מהדורת 1962. לעומת זאת, מהדורת *Biblia Hebraica*, Stuttgartensia, שיצאה לאור ב-1969, מביאה סיוע לגירסת הקרי מכתב-יד. הקבלת הצמד יש בה גם לאושש את הגירסה 'בצור', שחוקרים הציעו לתקנה ל'מצרי' (וראה *BH* מהדורה קודמת, אך לא חזרו עליה במהדורת 1969). צמד זה יש להוסיפו לרשימת הצמדים המשוחפים לספרות אוגרית ולמקרא (ראה: Y. Avishur, *Stylistic Studies*, לעיל הערה 19).

בשבעים תורגם הצירוף כאילו כתוב 'כמלונה בשדה';²⁶ יונתן תרגם ל'יגרי חקלן', היינו ל'גלים בשדה';²⁷ בוולגטה תרגמו 'לעי בשדה';²⁸ הפשיטתא תרגמה את הצירוף 'בית מדברא'. הפרשנים המסורתיים הלכו בדרך כלל בעקבות תרגום יונתן,²⁹ ואילו הפרשנים החדשים הציעו הצעות תיקון ופירוש שונות לצירוף.

פרשנים רבים ראו בשתי המלים 'לעי השדה' צירוף של מלה וגלוסה שלה, והציעו להשמיט את הגלוסה.³⁰ אחרים הציעו לתקן את הצירוף: 'לעיר השדה' (על סמך 'ערי השדה' — 'שמ"א כ"ז:ה'),³¹ או 'ליער השדה' (השווה יחזקאל כ"א: ב ומיכה ג:יב),³² או 'לעצי השדה'.³³ ויש כאלה שפירקו את צירוף הסמיכות והניחו את 'לעי' בצלע הראשונה ואת 'השדה' בצלע השנייה, ולרוב תוך כדי תיקונים.³⁴

נראה לנו שנוסחו המקורי של חרוז עשוי להתבהר ולהתבאר על-ידי הקבלתו לנוסחאות אכדיות המתארות חורבן של עיר, כמו נושאו של חרוזו. נוסחאות אכדיות כאלה מצויות לרוב; נביא להלן ארבע מהן. בכתובות מלכים, למשל, מופיעה נוסחה קבועה שבה מתפארים מלכי אשור בהחרבת ערים.

על שלמנאסר הראשון מלך אשור נאמר (CAD k, p. 218): ālānišu ana tīli u karne asṣuk
וכן מלכי בבל, כמו נבופלאסר (שם, שם): massu uterru ana tīli u karmi, היינו: עריהם הפכתי לתלים וחרבות.

26 ככל הנראה תרגום זה מבוסס על שני מקראות: על הפסוק שבו מקבילות 'עי' ל'שדה' (מיכה ג: יב; ירמיהו כו: יח) ועל מקבילה עניינית של כתוב המתאר את חורבן ירושלים (ישעיהו א: 1).

27 תרגום זה נעשה ככל הנראה בהיקף מהושע יב: יב, 'גלים על תלמי שדי'.

28 ככל הנראה הלכו בעקבות תרגום יונתן.

29 ראה רש"י ורד"ק שביססו והסבירו את תרגום יונתן.

30 K. Marti, *Dodeka-propheton* (KHAT), 1903; Ed. Sievers, *Metrische Studien*, Leipzig 1907; p. H. Guthe, *Der Prophet Micha*³ (KHS), 1909; J.M.P. Smith *Micha* (ICC), Edinburgh 1911

31 ב"צ ויינאקפ שולל לגמרי הצעה זו, אך לגלוגו מתייחס רק לנימוק של אחד הגורסים כך (א' כהנא, מקרא מפורש, ספר תרי"עשר, קיוב תרס"ז, עמ' י-יא). ראה J. Wellhausen, *Die Kleinen Propheten*, Berlin 1898 (1963), p. 135 A.B. Ehrlich, *Randglossen zur Hebräischen Bibel*, Band 5, Leipzig 1912, וראה W. Nowack, *Die Kleinen Propheten*², Göttingen 1903, p. 209 (ICC).

32 ראה ולהאוזן (שם, שם), וכן נוואק (שם, שם), אשר העדיפוהו על התיקון ל'עיר השדה'; וראה גם ב-BH² (מהדורה שלישית). יש לציין שבאחד הנוסחים של תרגום יונתן נמצאת הצעה זו. שם מתורגם הצירוף ל'יערי חקלא' (נוסחה ב). וראה שפרבר, כתבי הקודש בארמית, ב, עמ' 400.

33 ראה ולהאוזן שם, שם.

34 כך למשל הטציג (F. Hitzig, *Die Zwölf-kleinen Propheten*, 1838), שערך תיקון רק בהפרדת אותיות ושינוי הניקוד: ל'עיה / שְׁדָה. וכן בודה ובעקבותיו טור-סיני, שגרסו: 'ישמתי שמרון לעיים / לשדה ולמטעי כרם'. ראה נ"ה טור-סיני, פשוטו של מקרא, ג, ירושלים 1967, עמ' 485.

טור-סיני התקשה בעיקר בה"א הידיעה של 'השדה', וקרוב לזה גם גרס זלין: 'ישמתי שמרון לעי לשדה (ו) למטעי כרם'. ראה, D.E. Sellin, *Das Zwölf prophetenbuch* (KAT), Leipzig 1929, pp. 309–310

וכן בטקסטים היסטוריים אחרים (שם, שם): *ana tili u karmi iškunsū*, היינו: הוא שם לתלים וחרבות.

אף לטקסטים אכדיים ספרותיים חדרה נוסחה זו, כמו שאנו מוצאים באפוס של ארה (טור V, שורה 29)³⁵: *ālānišu ana karme šadāšu tašakkan ana namē*; היינו: עריו לחרבות הרי/ערבותיו³⁶ שם לשממה.

בעזרת ארבע מובאות אלה, ורבות אחרות הדומות להן ונמצאות בספרות האכדית, ננסה להבהיר את הכתוב במיכה א.ו. לדעתנו חלו שיבושים במסירת הטקסט והעתקתו בגלל אי-הבנת משמעותן של שתי מלים שבו, 'שדה' ו'כרם'³⁷. בשל שכיחותן של מלים אלה במשמעותן הרגילה העברית לא הוכרה משמעותן האחרת. למלה 'שדה' במקרא יש כידוע גם משמעות של 'הר' (כמו שופטים ה: יח, שמ"ב א: כא), כמו באכדית, ואני מציע לפרש במשמעות זו גם את המלה 'שדה' שכאן. וכן אני מציע לפרש את המלה 'כרם' שבכתוב זה כ'חורבה', כמו ה-*karmu* שבאכדית. לפי זה נראה לי שנוסחו המקורי המשוער של החרו העברי הוא:

ושמתי שמרון לְעִי	(ו) שְׂדֵה לְכֶרֶם
והגרתי לגיא אבניה	ויסדיה אגלה

ואלה השינויים שערכנו: הפרדנו את הצירוף 'לעי השדה' לשתי מלים, 'לעי' ו'השדה'. במלה 'השדה' השמטנו ה"א הידיעה והוספנו ו"ו החיבור וניקדנו אותה 'שְׂדֵה', בכינוי הגוף של 'שומרון' שבצלע הראשונה. כן השמטנו את המלה 'מטע' מסיבות אחדות (ראה להלן). לפי זה יהיה פירוש הנוסח המוצע: ושמתי את שומרון לעי, לתל חורבות. את 'שְׂדֵה' ניתן להסביר בשלושה משמעים:

(1) את השדה שלה, כמשמעו בעברית; (2) את הָרָה, כמשמעו במקומות נוספים במקרא ובאכדית; (3) את ערבתה, כמשמעו באכדית (ראה המובאה הרביעית, מהאפוס של ארה).

בעינינו עדיף לבאר את 'שְׂדֵה' כ'הָרָה', מפני ששומרון יושבת על הר ומפני שהמשך הכתוב מדבר על הגרת אבניה לגיא, היינו, הגרת אבניה מן ההר לגיא. נפרש, אפוא, 'את הרה לכרם, לחורבות' כמו ה-*karmu* האכדי (וראה גם להלן בסעיף ד).

ואלה הראיות להצדקת תיקון הפסוק ופירושו בדרך זו:
א. נוסח החרו לפי המסורה מוקשה, וכבר הראינו לעיל את הקשיים שנתקלו בהם המתרגמים והמפרשים ואת תירוציהם לקשיים אלה. המלה 'שְׂדֵה' במשמע אדמה מישורית, בר או מעובדת, אינה הולמת את ההקשר, והצירוף 'עי השדה' אינו יכול

P.F. Gössman Olsa, *Das Era-Epos*, Würzburg, 1955. 35

ב- *CAD* חורגם *šadāšu* כ'ערבותיו'. לעומת זאת, כגני חרגם הָרָה; ראה I. Cagni, *The Poem of Erra, Sources and Monographs, Sources from the Ancient Near East*, vol. I. BDB. Malibu 1973, p. 58. שוקלים את הזיקה בין 'שדה' עברי ל *šadū* אכדי במשמע 'הר' בשופטים ה:ח, ובדברים לב:יג; ראה עמ' 960, שם. לדיונים לאחרונה עם דוגמאות נוספות, ראה: ש' מורג, המסורת הטברנית של לשון המקרא, הומוגניות והטרוגניות, פרקים ב, ירושלים תשל"ל, עמ' 133-135; ש' טלמון, 'יגיד עליו רעו', ארץ-ישראל יד (תשל"ח), עמ' 119-122.

37 על הצמד במקרא ובאוגריתית ראה ספרי הנוזכר בערה 19, עמ' 402.

להתבאר בדרך זו. אמנם מצאנו בכנאות חורבן אחרת, אצל אותו נביא, חרוז שבו מוקבלים 'שדה' ו'עי':

ציון שדה תחרש

ויירושלים עיין תהיה

והר הבית לבמות יער (מיכה ג:יב; והשווה ירמיה כו:יח).

ברם, לנו נראה דווקא שחרוז זה הוא שהשפיע על שיבושו של הפסוק הנידון כאן. ברגע שהבינו את המלה 'שדה' בפסוקנו כשטח אדמה מעובד, הבינו גם את המלה 'כרם' שבצלע השנייה כמטע גפנים, כדרך שרגיל לבוא זוג המלים 'שדה' ו'כרם'. וזו הסיבה, לדעתנו, להוספת המלה 'מטבע' כגלוסה חלופית ל'כרם', שנצטרפה אליה לאחר מכן כסומך. קביעת המלה 'מטע' כגלוסה מסתייעת בשתי עובדות:

(1) המלה 'מטע' אינה באה בזיקה ל'כרם' בכל חמש הופעותיה במקרא.

(2) המלה 'מטע' באה רק בטקסטים מאוחרים — גלותיים (יחזקאל יז:ז, לא:ד, לז:כט) ובתרגומים (ישעיה סו:כא, סא:ג) — והיא ככל הנראה מלה מאוחרת, לא מן העברית של ימי הבית הראשון.³⁸

חלוקת החרוז כפי שהצעתי, שבצלע הראשונה נמצאת המלה 'עי', בלי המלה 'שדה', ושמתי שמרון ל'עי', מקבלת את ביסוסה מקיום צלע דומה במזמור עט: 'שמו את ירושלים לעיים' (פסוק א).

ב. מקצב החרוז לפי נוסח המסורה משובש, כי יש בו הקבלה של 2/4 בחלקו הראשון ושל 2/3 בחלקו השני:

למטעי כרם
ויסדיה אגלה.

ושמתי שמרון לעי השדה
והגרותי לגיני אבניה

הקבלת החלק הראשון לשני מראה שישנם שני מקצבים שונים בתוך חרוז אחד, דבר שאינו רגיל בשירה המקראית.

למרות שאנו מודעים לעובדה שיש גיוונים במקצבי החרוזים ואף אנו טענו לטובת גישה זו, הרי בשני חלקים אלה של חרוז אחד הדיספרופורציה המטרית אינה סבירה. אף ההקבלה בין שתי הצלעות הראשונות מעוררת בעיות לא רק מבחינה מטרית (הקבלת ארבע נקישות לשתיים) אלא גם מבחינה עניינית. ההקבלה הפנימית בין הצלעות הראשונות אינה רגילה בשירה המקראית:

ושמתי שמרון לעי השדה
למטעי כרם.

ידועה אמנם התופעה של המשכה מצלע לצלע, אך בדרך כלל המשכה זו היא בת מלה

אחת מצלע לצלע, אם זו המשכה אחורית או המשכה קדמית או המשכה הדרית.³⁹ בכל הדוגמאות שנמנו להדגמת תופעה זו לא מצאתי דוגמה שתדמה לחרוז זה. יתרה מזו, הצירוף 'למטעי כרם' אינו יכול להוות צלע לעצמו, כי דרושה יחידה תחבירית להבעה עצמאית מינימאלית.

ג. הקבלת הכתוב במיכה לנוסחאות האכדיות לא רק מאוששת את פירושו המוצע מבחינה פילולוגית ל'כרם', אלא יש בה סיוע לקביעת ההקבלות בתוך צלעות החרוז העברי. בכל ארבע המובאות האכדיות שלמעלה, ובעשרות דוגמאות אחרות, נמצאת המלה *karmu* כמציינת חורבה, והיא באה לרוב עם המלה *tīllu* — היא המלה 'תל' בעברית המקראית. אמנם בחרוז העברי הנידון לא מצאנו את המלה 'תל', אך מצאנו את המלה 'עי' שהיא אקויוולנט מדויק לה, ומשמעה ללא ספק תל וחורבה.⁴⁰ לעניות דעתנו נראה שזוג המלים העבריות 'עי' ו'כרם' בכתוב שבמיכה הוא מקביל ושווה-ערך לצירוף האכדי *tīllu u karmu*.

הצעת תיקון ופירוש זו שאני מציע מקבלת את ביסוסה מן המובאות האכדיות שהובאו לעיל, ובעיקר מן המובאה מהאפוס של ארה. ההקבלה בין הנוסחה האכדית לבין החרוז העברי היא נרחבת, וכוללת איום בחורבן עיר ו-*šadû* שלה, שיהיו *karmu* ('כרם'); ולשתיהן משותף פועל מקביל:

<i>ālānišu</i>	ושמתי
<i>ana karme</i>	שמרון
<i>šadāšu</i>	לעי
<i>tašakkan</i>	ושדה
<i>ana namē</i>	לכרם

לכל המלים בחרוז העברי יש מקבילות בנוסחה האכדית. הפועל האכדי הוא מקביל לפועל 'שים' העברי במשמעו ובשימושו;⁴¹ את המלה *karmu* האכדית אנו מזוהים עם 'כרם' בכתוב זה ובאותה משמעות; המלה *šadû* שבאפוס ארה משמעה שם ערבה או הר, וכך מצויה מלה זו, כאמור, במשמעות 'הר' באכדית, ואין נפקה מיניה אם נפרש את המלה 'שדה' שבכתוב העברי כ'הר' או כ'שדה' או אף כ'ערבה'; פירושו לא ישתנה. אמנם אין זהות מוחלטת בין *namē* ל'עי', אך במשמעותם הכללית 'תל' ו'שממה' זהים הם, ונראה לנו, שהמלה 'עי' כפי שאמרנו לעיל היא אקויוולנט מדויק ל-*tīllu*, השכיח בנוסחאות אכדיות אחרות מאותו הסוג. ד. ביסוס נוסף לפירושו יכול לבוא גם מהקבלת חלקיה של נבואת חורבן זו. בתחילת

39 ראה מ"צ סגל, 'לחקר צורותיה של השירה המקראית', תרביץ יח (תש"ז), עמ' 139–142.

40 ראה בפירושים. זהות שני השמות 'עי' ו'תל' נראית לנו מרומזת בכתוב 'וישרף יהושע את העי וישימה תל עולם שממה' (יהושע ח:כא), ודוק 'וישימה תל' במקביל לשימוש בפועל האכדי *šaknu* (ראה להלן). התרגומים לתנ"ך בערבית-יהודית תרגמו בכל מקום 'עי' שבעברית ל'תל' בערבית.

41 ראה י' אבישור, 'לא שמת להם רחמים (ישעיה מ: ז) — בין דפוסי סגנון מקראי לתרגום כבואה מאכדית', שנתון ה-1 (תשמ"א-תשמ"ב), עמ' 91–99.

הנבואה מכריז הנביא שהופעת האל תגרום להמסת ההרים והתבקעות העמקים, והוא מדמה פעולה זו לדונג הנמס בפני אש ולמים מוגרים במורד. ואמנם תיאור עונשה של שומרון מושפע מלשון תיאור התגלות האל, אם מבחינה עניינית ואם מבחינה לשונית. בחורבן שומרון מוזכרים שלושה אלמנטים שבאו בתיאור התגלות האל: המסת ההרים יש לדמותה להפיכת הָרָה/שָׂדֶה של שומרון לחרם/לחורבה; כנגד הזכרת העמקים נזכרים בתיאור העונש ה'גיא', ומעל לכול הזכרת הפועל 'הגרת' במקביל ל'מגרים' שבתיאור ההתגלות. לפיכך נראה לי שביאור 'שָׂדֶה' כהר שומרון יש לו ביסוס בהקבלתו להרים הנמסים שבתיאור התגלות ה'.